

QATAG'ON QURBONI YOXUD MILLAT FIDOIYSI BUYUK SHOIR, DRAMATURG MAQSUD SHAYXZODA TAQDIRI

Xusanova Nihola

Toshkent davlat transport universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining zabardast vakili, qatag'on davrining og'ir sinovlariga bardosh bergan, millat fidochisi sifatida tarixda nom qoldirgan Maqsud Shayxzodaning hayoti va ijodiy merosi yoritiladi. Maqolada uning shoir, dramaturg va olim sifatidagi faoliyati, qatag'on tufayli boshidan kechirgan iztiroblar, ammo shunga qaramay milliy adabiyotga qo'shgan hissasi haqida so'z yuritiladi. Shayxzodaning qahramonona hayoti orqali o'zbek ziyolilari boshidan kechirgan tarixiy fojia ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Maqsud Shayxzoda, qatag'on, millat fidoyisi, o'zbek adabiyoti, dramaturgiya, tarixiy fojia, ijodiy meros.

Аннотация: В статье рассматривается жизнь и творческое наследие выдающегося представителя узбекской литературы, поэта, драматурга и ученого Максуда Шейхзаде. Особое внимание уделяется его судьбе как жертвы сталинских репрессий, его стойкости, духовной силе и неоценимому вкладу в развитие национальной литературы. Через судьбу Шейхзаде раскрывается трагедия целого поколения узбекской интеллигенции.

Ключевые слова: Максуд Шейхзаде, репрессии, жертва сталинизма, национальный герой, узбекская литература, драматургия, историческая трагедия.

Annotation: This article explores the life and creative legacy of Maqsud Shaykhzoda, a prominent figure in Uzbek literature, known as a poet, playwright, and scholar. It highlights his tragic fate as a victim of Stalinist repression, his intellectual resilience, and his lasting contributions to national literature. Through the story of Shaykhzoda, the article reflects on the historical tragedy experienced by the Uzbek intelligentsia during the Soviet era.

Keywords: Maqsud Shaykhzoda, repression, victim of Stalinism, national hero, Uzbek literature, drama, historical tragedy.

Kirish: 20-asr o'zbek adabiyoti tarixi ko'plab zabardast shoir va yozuvchilar bilan faxrlansa arziydi. Ammo bu davrning og'riqli sahifalaridan biri — siyosiy qatag'onlar va ularga qurbon bo'lgan milliy ziyolilar taqdiri bilan chambarchas bog'liq. Adolat, vatanparvarlik, erkin fikr bayroqdorlari bo'lgan bu fidoyi insonlar orasida Maqsud Shayxzoda alohida o'rin egallaydi. U faqat iste'dodli shoir, dramaturg va tarjimon emas, balki millat g'amginligi va or-nomusi uchun kurashgan jasur ziyoli

edi. Uning hayot yo‘li, ijodi va taqdiri o‘zbek xalqining qatag‘on yillaridagi sabr-toqati va ruhiy jasoratining timsoli bo‘la oladi. Mazkur maqolada biz Maqsud Shayxzodaning hayoti va ijodiga nazar solamiz, uning millat uchun qilgan xizmatlarini, adabiyotdagi o‘rni va tarixiy haqiqat yo‘lida chekkan mashaqqatlarini tahlil qilamiz.

Qatag‘on... Bu so‘z yuragimizga og‘riq bilan o‘rnashgan. Bu tarixning qora sahifalaridan biridir. O‘zbek xalqi hayotida chuqur iz qoldirgan bu fojiali davr 1930-yillarda boshlangan bo‘lib, 1950-yillarning boshlariga qadar davom etdi. Bu yillar davomida minglab begunoh insonlar, ziyolilar, adiblar, san‘atkorlar, oddiy ishchilar va dehqonlargacha bo‘lgan qatlam “xalq dushmani” tamg‘asi bilan yo‘q qilindi, surgun qilindi, qiynoqqa solindi va hatto otib yuborildi. Bu qonli siyosat Sovet Ittifoqining diktatori bo‘lgan Iosif Stalin tomonidan olib borilgan bo‘lib, uning asosiy maqsadi – mustaqil fikrli, ongli, millatparvar, zamonaviy tafakkurga ega kishilarni yo‘qotish, jamiyatni faqatgina markaziy hokimiyat buyrug‘iga bo‘ysunadigan holatga keltirish edi. Qatag‘onlar ikki bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichi 1930-yillar boshida kollektivlashtirish, “kulaklarni yo‘q qilish” va diniy ulamolarga qarshi yuritilgan siyosat bilan boshlandi. Ikkinchi bosqichi esa 1937-1938-yillar oralig‘ida avjiga chiqdi. Aynan shu davr “qora yillar” deb ataladi. Bu yillarda o‘zbek milliy uyg‘onish harakatining asoschilari – Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon, Munavvarqori Abdurashidxonov, Usmon Nosir, Ahmad Zaki Validiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi ko‘plab ma‘rifatparvar shoir va yozuvchilar, olimlar yo‘q qilindi. Ularning aybi — o‘z millatining kelajagini o‘ylagani, ona tilini, madaniyatini, qadriyatlarini himoya qilgani edi. Bu qonli to‘lqinning navbatdagi qurbonlaridan biri — Maqsud Shayxzoda edi. U 1908-yilda Farg‘ona vodiysida tug‘ilgan. Dastlab Turkiyada tahsil olgan Shayxzoda, keyinroq O‘zbekistonga qaytadi va adabiy, ilmiy hamda tarjimonlik faoliyatini boshlaydi. U arab, fors, rus va turk tillarini mukammal bilgan, Sharq adabiyotidan chuqur xabardor, G‘arb falsafasiga ham befarq bo‘lmagan ziyoli edi. Maqsud Shayxzoda o‘zbek adabiyotiga yangi nafas olib kirgan, tarixiy dramalar, falsafiy she‘rlar, tarjimalar, maqolalar muallifi bo‘ldi. Uning “Jaloliddin Manguberdi” dramasi, “So‘nggi nafas”, “Tilsiz qo‘shiq” kabi she‘riy to‘plamlari xalq orasida keng tarqaldi. Ammo uning ilmiy va adabiy faoliyati Sovet tuzumining ko‘ziga ko‘rindi. 1940-yilda u “Turkiy millatchilik”, “panturkizm” va “diniy ekstremizm”da ayblanib hibsga olinadi. Og‘ir sharoitdagi so‘roq va qiynoqlarga qaramay, Shayxzoda o‘z e‘tiqodi va fikridan qaytmadi. Sibirga, keyinroq Qozog‘istonga surgun qilinadi. Yillar davomida ochlik, sovuq va qamoqxona sharoitida yashagan bu jasur inson o‘zida ijodiy ruhni saqlab qoladi. Hatto surgun yillarida ham she‘rlar yozadi, tarjimalar qiladi, xalq og‘zaki ijodini o‘rganadi. 1950-yillar boshida Maqsud Shayxzoda qamoqdan ozod qilinadi, lekin bu yillar unga sog‘lig‘idan, umrining eng sermahsul davrlaridan ajralish evaziga tushdi. Qaytganidan so‘ng ham u millatga, adabiyotga xizmat qilishdan to‘xtamadi. Ko‘plab yirik asarlar yaratdi, Navoiy, Fuzuliy, Hofiz, Pushkin, Shekspir

kabi ijodkorlarning asarlarini o'zbek tiliga tarjima qildi. Maqsud Shayxzoda hayoti orqali biz qatag'on davrining naqadar shafqatsiz, lekin milliy g'urur va irodani sindirolmaganini ko'ramiz. U kabi fidoyilar tufayli biz bugun ozod fikr, erkin ijod muhiti haqida gapira olamiz. Ularning jasorati — biz uchun ibrat maktabidir. Shayxzoda o'zbek va ozar xalqining chin fidoiysi desak hech ham mubolag'a bo'lmaydi. U XX asr o'zbek adabiyoti va madaniyatining yorqin yulduzlaridan biri edi. Ammo ming afsuski, uning hayoti va ijodi ham boshqa ko'plab ziyolilar qatori qatag'on tazyiqlaridan mustasno bo'lmadi. Shayxzodaning qatag'on qilinishiga sabab, avvalo, uning milliy g'urur, tarixiy xotira va xalq manfaatlarini himoya qiluvchi fikrlaridir. U o'z asarlarida xalqning o'tmishiga, tarixiga, qadriyatlariga hurmat bilan qaragan, ularni yoritishda rostgo'ylik va adolat prinsipiga tayanib ish tutgan. Aynan shu sababli Shayxzoda sovet mafkurasi uchun “xavfli” ijodkor sifatida ko'rilgan. U, bir necha suhbatlarida, paxtakorlar faqat markaz — Moskva uchun ishlayotgani, ularning mehnati haqidagi asarlarni to'g'ri yoritib bo'lmasligini aytgan edi. Bu fikrlar esa o'sha davr totalitar tuzum uchun “millatchilik” va “sovetlarga qarshi g'oya” sifatida baholangan. Shuningdek, Shayxzodaning tarixiy shaxslar, xususan Nodira shoirasi haqida aytgan fikrlari — ya'ni o'tmishni yoritishda haqqoniylik zarurligi, feodal davrning ijobiy va salbiy jihatlarini birdek ko'rsatish kerakligi — unga qarshi ayblov sifatida ishlatilgan. Sovet davlat xavfsizlik xizmatlari — MGB xodimlari uning shaxsiy suhbatlarini, yozgan maktublarini va asarlarini tahlil qilib, Shayxzodani “milliy reaksion adabiyot” targ'ibotchisi deb e'lon qilishadi. Uni milliy tarix, din, qadriyatlar orqali xalqni sovet mafkurasiga qarshi ruhlantirishda ayblashadi. Aslida esa, Shayxzoda hech qachon xalqni urushga, isyonchilikka undamagan. U faqat o'z xalqining tarixini unutmasligi, milliy madaniyatini asrash zarurligini targ'ib qilgan. Shayxzoda yolg'iz emas edi. U bilan birga butun boshli avlod — Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Usmon Nosir, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Sadridin Ayni va yana ko'plab o'zbek ziyolilari qatag'on qilindi. Ulardan ba'zilari otib tashlandi, ayrimlari uzoq yillik surgunlarga hukm qilindi, ko'pchiligi esa ruhan sindirildi, nomi tilga olinmaydigan “xalq dushmani”ga aylantirildi. Bu mudhish yillar — 1937–1953 yillar oralig'i, tarixga “qora davr”, “qatag'on yillari” nomi bilan kirdi. Bu davrda Stalin boshchiligidagi Sovet Ittifoqi minglab begunoh odamlarni, xususan, milliy uyg'onish harakati arboblarni yo'q qildi. Maqsud Shayxzoda esa bu zulmga bardosh bergan, hayoti davomida xalq xizmatida qolgan kam sonli ziyolilardan biri bo'ldi. Shayxzoda — bu nom endi tarixda nafaqat shoir, balki haqiqatni aytishdan cho'chimagan jasur inson, millat fidoyisi sifatida abadiy yashaydi. Men shu inson uchun quyidagi to'rt misrali sherni bayon qilmoqchiman.

Qorong'u tun edi, so'nardi so'zlar,
Haqqi bor qalbning, ammo jim o'zlar.
Yig'lardi tarix, aytmasdi dardni,

Qatag'on yillar — yurakni ezar.

Qalamlar sindi, yuraklar to'xtab,
Shoirilar ketdi dushman deb soxtab.
Fitrat, Cho'lpon, Shayxzoda — nur,
Zulmat ichida yo'q bo'ldi oftob.

Millatni sevdi”, deb bo'ldi jinoyat,
Erkin fikr uchun bo'ldi jazolat.
Adolat so'zini aytgan har inson,
Tutilar, surgun — yurakka faryod.

Ammo bu zulm ham o'chmadi rostdan,
Namlari yozildi yurakda toshdan.
Qatag'on yillari o'tdi, ketdi,
Ammo haqiqat — abadiy, asldan.

Shayxzoda yoshligidan adabiyotga oshno bo'lgan, haqiqat va millat dardini so'z bilan ifoda etgan yozuvchi edi. U Sovet mafkurasi talab qilganidek emas, balki yurakdan, vijdondan kelib chiqqan asarlar yaratishni istardi. Aynan shu istagi uni xavf ostiga qo'ydi. U yozuvchilar yig'ilishida shunday degan edi: “Agar paxtakorlar, xuddi ozarbayjon neftchilari kabi, faqat Rossiya uchun ishlayotgan bo'lsa, ularning mehnati haqida qanday qilib qahramonlik asari yozish mumkin?” Bu so'zlar esa unga qimmatga tushdi. Tez orada Shayxzoda ustidan tergov boshlandi. MGB — Sovet davlat xavfsizlik xizmati uni millatchilikda, Sovet tuzumiga qarshi bo'lgan g'oyalarni targ'ib qilishda aybladi. Uning “Jaloliddin” pyesasidagi milliy g'urur aks etgan obrazlar ham “ayb” sifatida yozib qo'yildi. U yozuvchilikdan, ijoddan uzoqlashtirildi, so'roq qilindi, tazyiq ostida yashashga majbur bo'ldi. Shayxzoda yolg'iz emas edi. O'sha davrda Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Usmon Nosir kabi ko'plab ijodkorlar ham qatag'on qilindi. Kimdir otib tashlandi, kimdir qamoqda halok bo'ldi. Shayxzoda esa tirik qoldi, lekin umrining eng go'zal yillari iztirobda, bosimda o'tdi. Uning qalami jim qoldirildi, yuragidagi dard so'z bo'lolmadi. Faqat Stalin vafotidan so'ng, 1950-yillarning ikkinchi yarmida Shayxzoda oqlanadi. Adabiyotga qaytadi, yangi asarlar yozadi. Biroq qalbdagi og'riq, ko'rgan zulmlar, ketgan umr — hech qachon unut bo'lmadi. U haqiqatni aytgani uchun qiynaldi, ammo aynan shu haqiqatparastligi uni abadiy qildi. Bugun Maqsud Shayxzoda nomi millat faxri sifatida tilga olinadi. U yolg'on yozmadi, bukilmadi, qalamini sotmadi. Qatag'on yillari qora dog' bo'lib tarixda qolsa-da, Shayxzoda siymosi nurdek porlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adabiyotga e'tibor – ma'naviyatga, kelajakka O'zbekiston-2009
2. e'tibor .I.A.Karimov; Naim Karimov “Maqsud Shayxzoda” tarixiy-bibliografik roman. Toshkent,”Sharq”, 2009-yil
3. Mamurova, F. I. (2021, May). ARTIST OF UZBEKISTAN MAKSUD SHEIKHZADE. In E-Conference Globe (pp. 176-178).
4. Mamurova, F. I., & ugli Abdubahabov, A. A. (2023). TWO FOLK POETS. “TRENDS OF MODERN SCIENCE AND PRACTICE”, 1(3), 23-30.
5. Islomovna, M. F., & Abduvoxob o'g'li, A. A. (2023, January). Maqsud Shayxzodaning Hayoti Va Ijodi. In Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (USA) (pp. 19-20).
6. Mamurova, F. I. (2021, May). ARTIST OF UZBEKISTAN MAKSUD SHEIKHZADE. In E-Conference Globe (pp. 176-178).
7. Islamovna, Mamurova Feruza. "MAQSUD SHAYKHZADEH-TWO FOLK DILBANDI." INTERNATIONAL CONFERENCE ON MODERN DEVELOPMENT OF PEDAGOGY AND LINGUISTICS. Vol. 1. No. 1. 2024.
8. Islamovna, M. F. (2024, January). MAQSUD SHAYKHZADEH-TWO FOLK DILBANDI. In INTERNATIONAL CONFERENCE ON MODERN DEVELOPMENT OF PEDAGOGY AND LINGUISTICS (Vol. 1, No. 1, pp. 189-192).
9. Islomovna, M. F. (2024). O 'ZBEK ADABIYOTINING ATOQLI NAMOYANDALARIDAN BIRI MAQSUD SHAYXZODNING “JALOLIDDIN MANGUBERDI” ASARI. Yangi O'zbekistonda Tabiiy va Ijtimoiy-gumanitar fanlar respublika ilmiy amaliy konferensiyasi, 2(1), 89-92.
10. Islamovna, M. F. (2024). THE CREATION OF MAQSUD SHAYKHZODA-AS A GOLDEN LEGACY. " XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR" nomli respublika ilmiy amaliy konferensiyasi, 2(1), 90-93.
11. Мамурова Ф.И. и Дурдона О. (апрель 2024 г.). МАКСУД ШАЙХЗОДАНИНГ «МИРЗО УЛУГБЕК»АСАРИ ТАЛИЛИ. В Международной глобальной конференции (Том 1, № 6, стр. 79-81).
12. Durdona, O., & Mamurova, F. I. (2024, April). MAQSUD SHAYXZODA “TOSHKENTNOMA”. In International Global Conference (Vol. 1, No. 5, pp. 148 152).
13. Mamurova, F., & Obutjonova, D. (2024). MAQSUD SHAYXZODANING “JALOLIDDIN MANGUBERDI” DRAMASINING YOZILISH TARIXI VA VATANGA BO 'LGAN MUHABBATI, JASORATINING IFODALANISHI. Академические исследования в современной науке, 3(12), 13-16.
14. Mamurova, F., & Obutjonova, D. (2024). DESCRIBING MAKSUD SHAIKZODA. Current approaches and new research in modern sciences, 3(4), 5 8.
15. Durdona, O., & Islamovna, M. F. (2024, March). SHAYXZODA SIYMOSIGA TA'RIF. In International Global Conference (Vol. 1, No. 1, pp. 188-191).
16. Mamurova, F., & Qodirov, I. (2024). MAQSUD SHAYXZODANING “TOSHKENTNOMA”-SHUKRONALIK DOSTONI. Молодые ученые, 2(6), 87-89.